

שיעור כא

חברי סנהדרין – חכמים ונבונים, ויודעים בשבעים לשון

(סנהדרין יז ע"א)

פתיחה

- א. יודעים בשבעים לשון שלא תהיה סנהדרין שומעת מפי התורגמן
1. רש"י - שלא יצטרכו להעמיד מליצים בין העדים לדיינים
2. רמב"ם - וצריך להשתדל... שידעו ברוב הלשונות, ושלא יהיה הדיין שומע מפי התורגמן
ב. אנטלר ותורגמן
ג. אין מעמידין בסנהדרין... אלא אנשים חכמים ונבונים
ד. "כדי שיהיו יודעים לדון אותם"
סיכום

פתיחה

בגמ' (יז ע"א):

אמר רבי יוחנן: אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה, ובעלי חכמה, ובעלי מראה, ובעלי זקנה, ובעלי כשפים, ויודעים בשבעים לשון, שלא תהא סנהדרי שומעת מפי המתורגמן.

ר' יוחנן מונה תכונות נדרשות לחברי הסנהדרין - בעלי קומה, חכמה, מראה וזקנה, וכן שני תחומי ידע: כשפים ושבעים לשון. לפי ר' יוחנן אלו תנאי סף: "אין מושיבין בסנהדרין... אלא...".

נתמקד בצורך בדיעת שבעים לשון, וכן בצורך ובמשמעות של הנדרש בתחום הכשפים ובתחומי ידע אחרים.

א. יודעים בשבעים לשון שלא תהיה סנהדרין שומעת מפי התורגמן

ר' יוחנן הוא אמורא, והנימוק מדוע על חברי הסנהדרין לדעת שבעים לשון, מבוסס על הלכה שמופיעה במשנה (מכות ו ע"ב):

רבי יוסי אומר: לעולם אין נהרגין עד שיהו פי שני עדיו מתרין בו שנאמר
 "על פי שנים עדים" (דברים יז, ו).

דבר אחר: "על פי שנים עדים" - שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן.

ההלכה הראשונה לא קשורה לנושא בו אנו עוסקים, אך מפרשי המשנה דנו האם גם
 את הדרשה מהפסוק בנוגע למתורגמן אמר ר' יוסי או לא, וכן מה תוקף הדרשה.
 במדרש ההלכה (ספרי דברים, פרשת שופטים, פיסקא קפח) נדרשת הלכה זו
 מפסוק:

"על פי שנים עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר" - לא על פי כתבם, ולא
 על פי תורגמן.¹

לדברי תוספות יום טוב (משנה מכות שם) הלכה זו נאמרה גם כן על ידי ר' יוסי
 שהסמיך את ההלכה על הפסוק, אך עיקר הדרשה היא על ההלכה הראשונה בנוגע
 לאופן ההתראה. הרב יואל חסיד (פירוש מהרי"ח למשנה) כתב שאם ר' יוסי הוא זה
 שדרש את שתי הדרשות מהפסוק, היה צריך לכתוב במקום "דבר אחר" את המילה
 "ועוד". אשר על כן, לדבריו: "נראה שזה 'דבר אחר' קאי לתנא קמא או רבי סתמו
 אליבא דתנא קמא דאמר דאפילו אחד מתרה בו, אם כן למה לי 'על פי שני עדים' לכן
 אמר 'דבר אחר על פי שני עדים שלא תהא...' וכו', ולכן כן הוא הלכה". כוונת
 המהרי"ח לדברי תנא קמא שאמר ברישא של המשנה: "היו שנים רואין אותו מחלון
 זה ושנים רואין אותו מחלון זה ואחד מתרה בו באמצע, בזמן שמקצתן רואין אלו את
 אלו, הרי אלו עדות אחת".

מכאן שהלכה זו שעל הסנהדרין לשמוע מפי העדים ולא מפי התורגמן, נאמרה
 ע"י תנא קמא ולא ע"י ר' יוסי. יש לציין עוד שבגרסת הרי"ף (מכות ג ע"א בדפי
 הרי"ף) ובעקבותיו גם הרא"ש (מכות, א, יב) הובאה ההלכה שאין לשמוע מפי
 התורגמן, ללא אזכור הפסוק.

בהמשך סוגיית הגמרא (יז ע"ב) נאמר:

אמר רב יהודה אמר רב: כל עיר שאין בה שנים לדבר ואחד לשמוע - אין
 מושיבין בה סנהדרי. ובביתר הוה שלשה, וביבנה ארבעה: רבי אליעזר, ורבי
 יהושע, ורבי עקיבא, ושמעון התימני דן לפנייהם בקרקע. מיתיבי: שלישית -

1 מדרש הלכה זה נזכר גם בירושלמי (יבמות טז, ז): "על פי עדים" - לא על פי כתבן, ולא על פי
 מתורגמן, ולא עד מפי עד". יושם לב שבירושלמי נדרש מהפסוק גם שלא יהיה "עד מפי עד".

חכמה. רביעית - אין למעלה הימנה? הוא דאמר כי האי תנא, דתניא: שניה - חכמה, שלישית - אין למעלה הימנה.

רש"י הסביר שכוונת רב יהודה אמר רב היא, שבסנהדרין הקטנה שבכל עיר צריכים להיות לפחות שני דיינים שיוודעים לדבר בשבעים לשון, ואז מספיק שהדיין השלישי יבין שבעים לשון אף על פי שאינו יודע להשיב. הגמרא הקשתה מברייתא בה נאמר שצריך שיהיו שלושה דיינים דוכרי שפות, והשיבה שכאשר שני דיינים מבין חברי הסנהדרין היוודעים לדבר בשבעים לשון, הרי זו חכמה, ואם יש שלושה שיוודעים "אין למעלה ממנה"². הברייתא ממנה הקשתה הגמרא מקורה בתוספתא (ח, א):

כל סנהדרין שיש בה שנים יודעין לדבר, וכולן ראויין לשמוע ראוייה לעשות סנהדרין. שלשה בינונית, ארבעה חכמה.³

יושם לב שבתוספתא כתוב: "וכלן ראויין לשמוע". לא נאמר שרק השלישי ידע.⁴ נעיינן בדין זה, ונתמקד בעיקר בדברי רש"י והרמב"ם.

1. רש"י - שלא יצטרכו להעמיד מליצים בין העדים לדיינים

אילו דברים אין לחברי הסנהדרין לשמוע מפי התורגמן, ומדוע? רש"י (יז ע"א ד"ה מפי המתורגמן) הסביר: "כשבאין עדי לועזים להעיד בפניהם לא יצטרכו להעמיד מליצים ביניהם,⁵ דהוה ליה עד מפי עד".⁶

---

2 הרמ"ה (סנהדרין שם) הקשה על רש"י שלפיו הייתה הגמרא צריכה להביא את דברי רב יהודה אמר רב בסמיכות לדברי ר' יוחנן, וכן מה העניין של "דן לפניהם בקרקע" בהקשר של ידיעת שבעים לשון. לכן פירש בשם רב שרירא גאון שהכוונה ל"שנים שיוודעים לדבר בתלמוד תורה, שברורה להן משנתן וברור להן תלמודן - ואין טועין בדבר משנה, אף הן ראויין לשיקול הדעת ויש בהן כדי לדבר בעסקי הלכות. ואחד לשמוע - אף על פי שאין יודע לדבר ואין משניתו סדרות לו אלא שהוא מבין מה שהוא שומע, וכשהוא רואה דברי זה ודברי זה איזה מהן חזק ואיזה מהן בטל". כך גם ביאר הרמב"ם (הל' סנהדרין א, ה). להלן נציין שהרמב"ם לא כתב את דברי רב יהודה אמר רב לעניין שבעים לשון.

3 התוספות (מנחות סה ע"א ד"ה ויודעים) כתבו שאין כוונת הברייתא לומר שכולם צריכים להבין "...וכולהו סנהדרין לאו כולהו ממש, ואין מושיבין בסנהדרין לאו אכולהו קאי".

4 במשנה (שקלים ה, א) נאמר על מרדכי היהודי שהיה יודע בשבעים לשון. ובגמ' (מגילה יג ע"ב) נאמר: "מרדכי מיושבי לשכת הגזית היה, והיה יודע בשבעים לשון". בירושלמי (שקלים שם) נאמר שביבנה היו ארבעה שידעו לדבר בשבעים לשון: בן עזאי, בן זומא, בן חכנאי ור' אלעזר בן מתיה. ראה עוד: הראי"ה קוק, פנקס יג, סימן קמז.

5 כשראובן אמר לאחיו "הלוא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם וגם דמו הנה נדרש" (בראשית מב, כב), נאמר בפסוק אחר כך: "והם לא ידעו כי שמע יוסף כי המליץ בינתם" (שם כג). אונקלוס (שם) כתב: "ואנן לא ידעין ארי שמיע [שמע] יוסף ארי מתורגמן הוה ביניהון".

עד שמעיד על דברים ששמע מעד אחר - פסול (משנה סנהדרין ג, ו; ד, ה; משנה שבועות ד, יא).⁷ בתוספתא (שבועות ג, ח) נלמד הדין מדרשת פסוק: "והוא עד" (ויקרא ה, א) - לא עד מפי עד".

דברי ר' יוחנן הללו נזכרו בגמרא נוספת (מנחות סה ע"א), ושם פירש רש"י (ד"ה התורגמן) - "שלא יחליף טענותיו ויחייבוהו".⁸

הרב מנחם המאירי (בית הבחירה מכות שם) סבר אף הוא כרש"י שמדובר על שמיעת דברי העדים וכתב עוד: "ומ"מ יראה דוקא בעדים, אבל בעלי דבר אף לשמען על ידי תורגמן מותר". הר"ן (יו ע"א) כתב שמדברי רש"י "משמע דבית דין של שלשה יכולין לקבל עדות של דיני נפשות. ואינו במשמע דודאי כל הבית דין הצריכין בגמר דין צריכין הם בקבלת עדות, הלכך משמע דכל הבית דין צריכין שידעו לדבר בשבעים לשון ושכולן יקבלו העדות מדיני נפשות". הר"ן הסיק מכך שכתב רש"י שדי בשלושה דיינים שידעו ויבינו את שפת העדים, שעדות בדיני נפשות יכולה להתקבל בפני שלושה דיינים. הסבר זה בדברי רש"י, תואם לדברי רב סעדיה גאון שהובאו בדברי הרמב"ן (דברים יז, ו),⁹ אך הרמב"ן עצמו דחה פירוש זה:

מליץ הוא מתורגמן. במדרש (בראשית רבה, פרשה צא, ח), נאמר שמנשה היה המתרגם - המליץ, בין האחים לבין יוסף. אמנם יוסף ידע שבעים לשון (סוטה לג ע"א, לו ע"ב; פרקי דרבי אליעזר, פרק לט), אך כדי שהאחים לא יחשדו בו, העמיד ביניהם מליץ. ראה מהרש"א (חידושי אגרות, כאן).
6 במשנה (מכות ו ע"ב) שם נזכר הדין "שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן" כתב רש"י:

"עדות העדים מפי התורגמן, צריכין הדיינים שיהיו מכירין בלשון העדים ולא שיעמדו מליץ בינותם". כאן לא כתב רש"י "דהוי ליה עד מפי עד". ברש"י שבדפי הרי"ף (מכות ג ע"א בדפי הרי"ף) כתב: "שצריכין שיהיו הדיינים מכירים בלשון העדים ולא יעמיד מליץ ביניהן שלא תהא סנהדרין שומעת עדות העדים מפי המתורגמן". כך פירש רש"י (דברים יט, טו) את הפסוק בתורה "על פי שני עדים... ולא שיעמוד תורגמן בין העדים ובין הדיינים". השפת אמת (בראשית, פרשת נח שנה תרס"ד) כתב: "על פי שני עדים. דרשו חז"ל שלא ישמעו סנהדרין מפי המתורגמן. וכל הלשונות הם בחינת תרגום. אבל העדות צריך להיות בלשון הקודש".

7 יש מצבים חריגים בהם מקבלים עדות של עד מפי עד: "ואין עד מפי עד כשר אלא לעדות אשה בלבד... עד מפי עד כשר לכבוד" (משנה יבמות טז, ז; שבת קמה ע"א-ע"ב; בכורות לו ע"א), וכן להודיע על קידוש החודש (ירושלמי ראש השנה ב, א).

8 בגמ' מכות ו ע"ב מסופר על "לעווי" שבאו בפני רבא. רש"י (שם ד"ה לעווי) כתב: "בעלי לשון אחרת שאין הדיינים מכירין בה". לא ברור מדברי רש"י שם האם מדובר על העדים או על בעלי הדינים, אם כי ע"פ המסופר בגמרא לא נזכר כלל שמדובר בעדים. בהגהות הב"ח (שם אות א) כתב שאותם "לעווי" היו עדים. הוכחתו היא מכך שהגמרא הקשתה מהמשנה העוסקת בעדים על רבא שקיבל את דבריהם.

9 כך הסביר הרב מאיר שמחה הכהן מדווינסק (אור שמח, הל' סנהדרין יג, ז). ראה עוד: מנחות סה ע"א ד"ה ויודעים. ובדברי הרב מאיר דן פלוצקי (כלי חמדה דברים יז, ו אות ד), שתלה את שני תירוצי התוספות במחלוקת הר"ס ג והרמב"ן. ראה עוד: הרב יוסף באב"ד, מנחת חינוך מצווה טט,

"אבל כמדומה לי שטעה הגאון בדינו, כי עדות דיני נפשות לא תקובל רק בפני סנהדרין של עשרים ושלשה". כאמור גם הר"ן דחה פירוש זה.

רש"י מיקד את דברי ר' יוחנן (יז ע"א) בהבנת דברי העדים, ואכן דרשת הפסוק במשנה (מכות ו ע"ב) היא על שמיעת העדים: "על פי שנים עדים" (דברים יז, ו) - שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן". גם המשנה שם עוסקת בדיני עדים. הרב יוסף דב סולובייצ'יק (שעורי הרב, סנהדרין שם, אות שצ) שאל על רש"י:

קשה מה שכתב רש"י הכא, אמאי תלה דין זה דוקא בפסול עד מפי עד, דלכאורה זהו דין בפני עצמו שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן, ובפשוטו אינו תלוי כלל בדין עד מפי עד.

לדבריו, יש כאן שתי הלכות שונות. לסנהדרין אסור לשמוע מהתורגמן, ואסור לקבל עד מפי עד. אם העדים יעידו בלשונם, ואחר כך יאמר המתרגם לבית דין מה שהעידו, והם ירכיזו בראשם לומר שמסכימים שכך העידו, אין זה נחשב "עד מפי עד". נפקא מינה נוספת: עד מפי עד לא מועיל בדיעבד, אבל אם קיבלו עדות מפי התורגמן והרכיזו העדים בראשם, ניתן לקבל את העדות בדיעבד, אף שעברו על דין שלא יהיו שומעין מפי התורגמן "ואם כן קשים דברי רש"י מה שפירש דקאי על פסול עד מפי עד". יש להעיר שהרי"ד סולובייצ'יק הניח שהעדים דוברי השפה הזרה מבינים את דברי המתרגם ויכולים לאשר בהרכנת ראש את דבריו. אך לא תמיד זה כך. ייתכן שהעדים דוברים שפה זרה, ואינם מבינים כלל את דברי המתרגם שתרגם את מה שהם העידו. המתרגם הוא היחיד שמבין את השפה של העדים וגם את השפה של הדיינים.

נראה להסביר שכוונת רש"י לומר שאם העדים ובעלי הדינים דוברי שפה זרה, עליהם להשמיע את דבריהם בפני כל חברי הסנהדרין, וכך לא ייווצר מצב ש"סנהדרין שומעת מפי התורגמן". העיקר שהדיינים ישמעו את דברי בעלי הדינים והעדים, אף אם לא מבינים אותם. בנוסף, נדרש גם שלפחות שני דיינים מבין כל הדיינים, יבינו את דברי בעלי הדינים והעדים דוברי השפה הזרה, ויוכלו לדבר איתם בשפתם, וכן שיהיה לפחות עוד דיון אחד שיבין את שפת העדים, אף אם אינו יודע לדבר איתם. תפקיד שלושת הדיינים הללו הוא כפול: א. הם שומעים את העדים ובעלי הדינים שדוברים שפה זרה, ומבינים היטב את דבריהם. ב. הם שומעים גם את התורגמן

ג, ומצווה תסד, יט; הרב משה סופר, שו"ת חתם סופר, חושן משפט סי' יג; הרב יהושע וולק, פני יהושע, מכות ה ע"ב; הרב יעקב בצלאל זילטי, "בענין עד מפי עד", משנת יעבץ, חושן משפט, סי' ט.

ומבינים את דבריו, ויכולים להבחין האם הוא תרגם נכון את דברי העדים ובעלי הדינים, וכן האם הוא תרגם נכון את דברי הדיינים לעדים ולבעלי הדינים. הן אמת שבפועל הדיינים שאינם יודעים את השפה הזרה נסמכים על המתרגם, אך דברי בעלי הדינים והעדים מאושרים ומגובים ע"י הדיינים שמבינים את השפה של בעלי הדינים והעדים גם ללא התרגום. כך ניתן ללמוד מדברי הרב דוד בן זמרא (שו"ת רדב"ז חלק א סי' של):

ולא דמי לעד מפי עד, דהתם אין העד הראשון לפנינו, אבל הכא שהעד המעיד לפנינו, אלא שאין אנו מבינים מה שהוא אומר, והתורגמן מפרש דבריו אין זה מן התורה.¹⁰

לדברי רש"י, אם רק שלושת הדיינים המבינים את שפת העדים ישמעו את דברי העדים, ושאר הדיינים לא יהיו נוכחים בעת מתן העדות, ורק אחר כך הם יספרו לעשרים הדיינים הנוספים מה הם אמרו, יהיה זה "עד מפי עד". לדברינו, כל הדיינים שומעים את העדים, ויש שלושה שגם מבינים את הדברים של העדים וגם יודעים לפקח ולהבחין שהתורגמן מתרגם נכון ובזמן אמת את הדברים.¹¹

2. רמב"ם - וצריך להשתדל... שידעו ברוב הלשונות, ושלא יהיה הדיין שומע מפי התורגמן

הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, ו) פירש אחרת את הסוגיה:

...וצריך להשתדל ולברוק ולחפש שיהיו כולן בעלי שיבה, בעלי קומה, בעלי מראה, נבוני לחש, ושידעו ברוב הלשונות, כדי שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן.

הרב דוד בן זמרא (שו"ת רדב"ז, א, סי' שלא) כתב מה משמעות דברי הרמב"ם "וצריך להשתדל":

מלשון הרמב"ם ז"ל שכתב בפרק ב' "וצריך לישתדל ולברוק ולחפש..." ומשמע דלכתחלה צריך, אבל לא לעיכובא. וכיון דלא הוי מן התורה איכא למימר דהיכא דאפשר אפשר, אבל היכא דלא אפשר לא אפשר.

10 ראה ברמב"ם הל' עדות יז, א. כך הסביר בהרחבה גם הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, "טענות בעלי הדין וקבלת עדות ע"פ מתורגמן", משנת יעבץ, חושן משפט, סי' ח. הרב ז'ולטי הרחיב מאוד בסוגיה זו, ולפיו רש"י והרמב"ם וגם הריטב"א סוברים "שעל פי מתורגמן פסול מן התורה בין בדיני נפשות ובין בדיני ממונות, ולא רק בהגדת עדות אלא גם בטענות בעלי הדין" (שם עמ' לב). לדברינו, הרמב"ם לא כתב דבר בנוגע לעדים. ראה עוד: החיד"א, ברכי יוסף, סי' יז ס"ק יג.

11 כיוון כזה, ניתן להבין מדברי השפת אמת, מכות ה"ב.

לפי דברי הרדב"ז בהמשך התשובה, הלכה זו ש"סנהדרין לא תהא שומעת מפי התורגמן" היא תקנה של חכמים, ודרשת הפסוק היא אסמכתא, ולכן אין זה לעיכובא. הלחם משנה (שם) תמה מניין לרמב"ם שרק צריך להשתדל שיהיו דיינים שיוודעים את רוב הלשונות, הרי ר' יוחנן אמר את דבריו באופן מחייב יותר "אין מעמידין בסנהדרין... אלא..." ועל כן כתב: "ויודעים בשבעים לשון", דאינו לעכובא אלא לכתחלה דמאין לו כן... וצ"ע".

יש לציין עוד שהרמב"ם לא כתב להלכה שמספיק שרק שניים מביין חברי בית הדין ידעו ויבינו שפות אחרות. את דברי רב יהודה אמר רב (יז ע"ב) שנזכרו לעיל, פסק הרמב"ם (הל' סנהדרין א, ה) כך:

כל עיר שאין בה שני חכמים גדולים אחד ראוי ללמד ולהורות בכל התורה כולה ואחד יודע לשמוע ויודע לשאול ולהשיב אין מושיבין בה סנהדרין, אף על פי שיש בה אלפים מישראל.

הרמב"ם כתב "ברוב הלשונות" משמע שגם לפי הרמב"ם אין צורך שכל חברי הסנהדרין ידעו את כל השפות. נראה שהרמב"ם דייק זאת מלשונו של ר' יוחנן: "ויודעים בשבעים לשון". לא נאמר שעליהם לדעת שבעים לשון. הכסף משנה (שם) נימק את דברי הרמב"ם: "משום שדבר זה הוא למצוא מי שיוודע שבעים לשון". נראה שכוונת הרמב"ם ללשונות המדוברות בכל תקופה, ולפחות השפות הנפוצות.¹² עם זאת, קשה לומר שצריך שכל אחד מחברי הסנהדרין ידע את רוב הלשונות הנפוצות באותה עת. על כן נראה שכוונת הרמב"ם לומר שצריך להשתדל שמסך כל חברי הסנהדרין תהיה ידיעה של רוב השפות המדוברות. דייך אחד ידע מספר שפות, דייך אחר ידע מספר שפות אחרות, ובסך הכל יהיה מענה לכל מקרה בו יהיה צורך להבין דוברי שפה זרה.

הרמב"ם בהלכה שנזכרה לעיל לא כתב את מי יש לשמוע באופן ישיר ללא סיוע תורגמן, את בעלי הדינים או העדים. הרמב"ם (הל' סנהדרין כא, ח) כתב:

לא יהיה הדיין שומע מפי התורגמן, אלא אם כן היה מכיר לשון בעלי דינין ושומע טענותיהם. ואם אינו מהיר בלשונם כדי להשיב להם, יעמוד התורגמן להודיע אותם פסק הדין ומאי זה טעם חייב זה וזכה זה.

לפי הרמב"ם, צריך הדיין לדעת שפות כדי להבין את דברי בעלי הדינים, ואם הדיין

12 כך הסביר הרב יוסף רב סולובייצ'ק, חידושים לסנהדרין יז ע"א, אות שפח.

מבין את דבריהם אך לא יודע להשיב ולדבר בשפתם, רשאי להעמיד תורגמן. לפי הרמב"ם במצב כזה יש לתורגמן גם תפקיד נוסף: "עמוד התורגמן להודיע אותם פסק הדין ומאי זה טעם חייב זה וזכה זה". נושאי כליו של הרמב"ם (הכסף משנה, הרדב"ז) ציינו כמקור לדברי הרמב"ם את המסופר בגמרא (מכות ו ע"ב):

הנהו לעוזי דאתו לקמיה דרבא, אוקי רבא תורגמן בינייהו. והיכי עביד הכי? והתנן: שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן! רבא מידע הוה ידע מה דהוו אמרי, ואהדורי הוא דלא הוה ידע.

רבנו חננאל (שם) גרס: "הנהו לעוזאי דאתו לקמיה דרבא בדינא". מדובר אם כן בבעלי הדינים עצמם שבאו לפני רבא. לא נזכר שהם היו העדים.¹³ בתשובה (שו"ת הרמב"ם [בלאון סי' שכב] בנושא זה, כתב הרמב"ם:

עוד תודיענו אם הדיין אינו מבין לשון הבעלי דין או לשון השטר אשר כתוב בו, היוכל לדון אותם או להביא עמו אחר שהוא מכיר בלשון ההוא להטעים לו הדברים בלשון הקודש. תשובה... ואין ראוי לדיין לדון בין אנשי הריב אם לא יבין את לשונם. ואם מבין הענין ואינו יכול לדבר, אין חשש. ואם בא לצאת ידי שמים, ישים עמו מי שבקי לדבר בלשון ההוא, ואז ידון ביניהם. וכתב משה.

השאלה הייתה על הבנת דבריהם של בעלי הדינים באמצעות התורגמן, ומהתשובה משמע שמותר למתרגם לסייע בשיח עצמו עם בעלי הדינים, ובלבד שהדיין מבין את שפתם אם כי הוא לא יודע להשיב בשפתם.¹⁴

כאמור לעיל, במשנה (מכות ו ע"ב) נדרש מהפסוק "על פי שנים עדים" - שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן. הרמב"ם (פירוש המשנה שם) כתב: "ואמרו שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן, הם דברים נכונים לפסק הלכה". אך הרמב"ם לא כתב כלל בהלכות עדות האם מותר לדיינים לדון ע"פ דברי תורגמן

13 הר"ן (שבועות ל ע"א) הקשה על הרמב"ם: "ותמהני עליו דההיא דמכות מעל פי שנים דרשינן ליה, אבל בבעלי דיני מניין?". הר"ן (שבועות יג ע"ב בדפי הרי"ף) הסביר שהרמב"ם למד זאת מאותם לעוזי שבאו בפני רבא "והנהו משמע דבעלי דין הוו מדאמרינן דאתו לקמיה דרבא ואמר נמי בינייהו". בהגהות הב"ח (מכות ו ע"ב) ציין שהרמב"ם כתב בסנהדרין לא תהא שומעת מפי התורגמן זה בנוגע לבעלי הדינים, אך מאחר שהגמרא הקשתה על רבא מהמשנה העוסקת בעדים, משמע שדין זה אמור גם בנוגע לעדים. אך נראה שהרמב"ם לא הבין כך.

14 הרב משה סופר (חתם סופר, תורת משה בראשית מה, יב) נימק מדוע "לא ישמעו הסנהדרין מפי המתורגמן, כי בפיו של הטוען יכירו הסנהדרין בחמתם אם האמת אתו".

שמתרגם עדים דוברי שפה זרה. לעומת זאת, הטור ובעקבותיו השולחן ערוך כתבו בנוגע לתורגמן בהלכות דיינים וכדברי הרמב"ם, וכתבו גם בהלכות עדות. כך כתב הטור (חושן משפט, הל' דיינים ס"י יז [באופן דומה גם השולחן ערוך (שם ו)]:

לשון הרמב"ם: לא יהא הדיין שומע מפי המתורגמן אלא אם כן היה מכיר לשון בעלי הדין ושומע טענותיהם, רק שאינו מכיר בלשונם כדי להשיב להם,¹⁵ יעמיד תורגמן כדי להודיע אותן פסק דין ומאיוזה טעם חייב את זה וזיכה את זה.

הטור (חושן משפט הלכות עדות ס"י כח [באופן דומה גם השולחן ערוך (שם ו)]:

וצריך שיבינו הדיינים לשון העדים שלא ישמעו מפי התורגמן, ומיהו אם מכיר לשונם אפילו אם אינם יודעין להשיב להם, שפיר דמי.

בהלכה זו לא כתב הטור "לשון הרמב"ם" כמו שכתב בהלכות דיינים, כי אכן הרמב"ם לא כתב על כך דבר בהלכות עדות. כנזכר לעיל, גם במדרש ההלכה (ספרי דברים, פרשת שופטים, פיסקא קפח) נדרש:

"על פי שנים עדים או על פי שלשה עדים יקום דבר" - לא על פי כתבם, ולא על פי תורגמן.

הרמב"ם (הל' עדות ג, ד) הזכיר את מדרש ההלכה רק בנוגע לקבלת עדות מכתב ידם:

דין תורה שאין מקבלין עדות לא בדיני ממונות ולא בדיני נפשות אלא מפי העדים, שנאמר "על פי שנים עדים" - מפיהם ולא מכתב ידן.

הרמב"ם לא הזכיר בהלכות עדות את מדרש ההלכה בנוגע לתורגמן.

נראה להסביר את שיטת הרמב"ם באופן הבא. מחד כתב הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, ו) ש"צריך להשתדל" שהדיינים ידעו ברוב הלשונות, ומשמע שאין חובה שהדיינים ידעו שפות זרות. מאידך כתב (שם כא, ח) "לא יהיה הדיין שומע מפי התורגמן, אלא אם כן היה מכיר לשון בעלי דינין ושומע טענותיהם..." משמע

---

15 בנתיבות המשפט (חידושים שם ס"ק יא) כתב: "ויש טעות סופר בהמחבר, וכן צריך לומר: 'ואם היה מכיר בלשונם ושומע טענותיהם רק שאינו יודע בלשונם כל כך שיוודע להשיב...'". אמנם גם התיקון שהציע הנתיבות, אינו זהה ללשון הרמב"ם.

שהחובה הבסיסית היא שהדיין יבין את רוב הלשונות. "לא יהיה הדיין... אלא..."
ואין מדובר רק על השתדלות.

נראה שהרמב"ם סבר שיש שני מקורות להלכות בנוגע למתורגמן, אחת עוסקת
בשמיעת בעלי הדינים באמצעות תורגמן, והאחרת עוסקת בשמיעת עדים באמצעות
תורגמן:

[א] בעלי הדינים - כאמור, הלכה זו ברמב"ם מבוססת על המעשה בגמרא (מכות ו
ע"ב) עם אותם לעוזי שבאו לפני רבא. הגמרא שאלה על רבא מההלכה במשנה ש"לא
תהא הסנהדרין שומעת מפי המתורגמן", והגמרא יכלה להשיב שדין המשנה אמור רק
בנוגע לעדים ולא בנוגע לבעלי הדינים, מאחר שהמשנה והפרק כולו עוסק בהלכות
עדים. אך הגמרא השיבה שרבא הבין את שפתם הזרה של בעלי הדינים, אך לא ידע
להשיב להם בשפתם. בעקבות הדיון בגמרא, הרמב"ם הבין שהדין במשנה הוא חריג
בפרק, והוא לא עוסק בענייני עדים. ייתכן עוד שהגרסה של הרמב"ם בגמרא הייתה
כגרסת הרי"ף (מכות ג ע"א בדפי הרי"ף) לפיו לא מופיע הפסוק לפני שמובאת
ההלכה שאין לשמוע מפי התורגמן. כך הגרסה ברי"ף: "דבר אחר שלא תהא סנהדרין
שומעת מפי התורגמן". אשר על כן, סבר הרמב"ם שהדין שלא תהיה סנהדרין שומעת
מפי התורגמן, נוגע לבעלי דינים שמדברים בשפה זרה, ובהתאם לאוקימתא שנאמרה
בגמרא בעקבות המעשה של אותם לעוזי שבאו לפני רבא. זה המקור לפסיקת
הרמב"ם (הל' סנהדרין כא, ח) שכתב באופן מחייב "לא יהיה הדיין שומע מפי
התורגמן, אלא אם כן...". גם את תשובת הרמב"ם (שהובאה לעיל) בה כתב "ואין
ראוי לדיין לדון בין אנשי הריב אם לא יבין את לשונם", יש להסביר באופן מחייב
יותר. הדיין צריך להבין את דברי בעלי הדינים, מהם מתחיל כל הדיון.

[ב] עדים - במשנה (מכות ו ע"ב) נאמר: "דבר אחר 'על פי שנים עדים' - שלא
תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן". הרמב"ם (פירוש המשנה שם) כתב: "ואמרו
שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן, הם דברים נכונים לפסק הלכה", אך כאמור
הוא לא כתב דבר בעניין זה בהלכות עדות.

ניתן להסביר את הרמב"ם בשני אופנים - הפוכים לחלוטין זה מזה, אך לשניהם
מכנה משותף. לפי הרמב"ם דין מתורגמן לעדים אינו כדין מתורגמן לבעלי הדינים,
ישונה לחלוטין מהבנת הטור ובעקבותיו השולחן ערוך:

[1] הדיינים חייבים להבין ולהשיב לעדים בשפתם הזרה - בסוגייתנו (יז ע"א) ר'
יוחנן האמורא קבע בעקבות האמור במשנה (מכות ו ע"ב) שעל חברי הסנהדרין לדעת
שבעים לשון כדי שלא ייווצר מצב שחברי הסנהדרין אינם מבינים את דבריהם של
העדים. נראה שהרמב"ם הבין שר' יוחנן הציע בדבריו פתרון לבעיה שעלולה

להיווצר אם דיינים לא ידעו שפות זרות, אך לא בא לחייב דיינים לדעת את רוב הלשונות, אשר על כן כתב הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, ו) ש"צריך להשתדל" למנות דיינים שיודעים ברוב הלשונות. אך ההלכה ש"סנהדרין לא תהא שומעת מפי המתורגמן" נשארת במקומה, ועל כן לפי דברי הרמב"ם אם העדים דוברים בשפה זרה, ואף אחד מהדיינים לא דובר כלל את השפה, אי אפשר יהיה לקבל עדותם. בשונה מהבנת הטור ובעקבותיו השולחן ערוך שמספיק ששניים יבינו וידעו להשיב, והשלישי יבין אף שאינו יודע להשיב. הקושי בהסבר זה שדבר כל כך חשוב ומשמעותי לא כתב הרמב"ם בהלכות עדות.

[2] הדיינים לא חייבים להבין ולהשיב לעדים בשפתם הזרה - מאחר שהרמב"ם לא כתב דבר בהלכות עדות בנוגע לשמיעת העדים באמצעות תורגמן, וכתב באופן כללי שרק "צריך להשתדל" שיהיו הדיינים יודעים ברוב הלשונות, אך אינם חייבים להבין ולהשיב בשפתם הזרה של העדים, אזי ניתן לשמוע העדים באמצעות תורגמן. כאמור לעיל, בעקבות תשובת הגמרא (מכות ו ע"ב) על התנהלותו של רבא עם הלעווי שבאו בפניו, הבין הרמב"ם שהלכה זו בעניין תורגמן, עוסקת בתרגום דברי בעלי הדינים, אך לא בתרגום העדים.

לעיל נזכרו דברי הרב מנחם המאירי (בית הבחירה מכות שם) שסבר אף הוא כרש"י שמדובר על שמיעת דברי העדים: "ומ"מ יראה דוקא בעדים, אבל בעלי דבר אף לשמען על ידי תורגמן מותר", וייתכן שהרמב"ם הבין ההיפך: דוקא את בעלי דינים יש לשמוע באופן ישיר, אבל מותר לשמוע את העדים ע"י תורגמן.

הגר"א (חושן משפט סי' יז ס"ק יד) כתב שהרמב"ם פירש את הגמרא במכות "בבעלי דינים דלא כהמפרשים על העדים, מדקאמר הנהו לעווי דאתו... משמע בבעלי דין". ושוב מופיע שם בשם הגר"א: "כן פירש הרמב"ם, אבל כל המפרשים פירשו לענין עדות". הרמב"ם הוא כנראה היחיד מבין הראשונים שפירש שניתן לשמוע את העדים באמצעות תורגמן. אמנם, בהלכות עדות כתב הגר"א (חושן משפט, סי' כח ס"ק לט) אחרת: "הרמב"ם מפרש בדיינים... ומ"מ גם להרמב"ם הוא הדין לעדים מדהביאו בגמ' על המתנתיין". הראי"ה קוק (באר אליהו, שם אות לט) פירש את דברי הגר"א:

מכל מקום סבירא ליה להמחבר דהרמב"ם מודה לדינא שהוא הדין בעדים. לא מיבעי אעיקר הדין שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן דפשוט דקאי אעדים כפשט לשון המשנה... אלא גם הא דאם יודעין לשמוע אע"ג שלא ידעי לאהדורי כשר זה גם כן בדין עדים, כיון דמכל מקום מייתי הש"ס הא דהנהו לעווי אמתניתין, מדסמכה דינה אקרא ד'על פי שנים עדים', משמע

דאפילו אם נאמר דסגנון הלשון מורה דהעובדה היתה בבעלי דין, אבל הדין דין אמת הוא גם כן בעדים כי האי גוונא.

אין הכרח להסביר שכוונת הגר"א לומר שהמחבר - מרן השולחן ערוך, הוא זה שסבר שהרמב"ם מודה לדינא שכך הדין גם בנוגע לעדים. ייתכן שזו הבנתו של הגר"א שכך סבר הרמב"ם אך נתכוון לומר שכן סבר המחבר. כאמור לעיל, לדברינו יש שתי אפשרויות להסביר את הרמב"ם. הרמב"ם החמיר יותר בעדים שלא תהא סנהדרין שומעת מפי המתורגמן, ועל הדיינים להבין את השפה הזרה של העדים ולהשיב להם. או לחלופין, לפי הרמב"ם הדיינים יכולים לשמוע את דברי העדים דוברי השפה הזרה גם באמצעות מתרגמים.

ב. שליח ותורגמן

הרי"ף (שו"ת הרי"ף, סי' רמט) כתב: "ואין הנתבע רשאי למנות שליח". הרמב"ן (שבועות ל ע"א) כתב שיש ראשונים (ר' נתן מרומי בעל הערוך, רבנו חננאל) הסוברים שאדם יכול למנות שליח מטעמו שייצג אותו בפני הדין, אך:

איכא דפליג ואמר, אינו רשאי שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן טענות של שקר... וכן כתב רבינו הגדול ז"ל [הרי"ף] בתשובתו שאין נתבע רשאי למנות שליח, וכן נמצא בתשובה לרבינו סעדיה גאון ז"ל.¹⁶

יש לציין שהרי"ף לא נימק מדוע "אין הנתבע רשאי למנות שליח". הרב צבי יהודה בן יעקב (משפטיך ליעקב, ב, סי' לו, ג) הסביר שאין כוונת הרמב"ן לאסור על סנהדרין לשמוע מפי המתורגמן כפי שמבואר בגמרא (מכות ו ע"ב), אלא כוונת דבריו

16 דברים דומים לדברי הרמב"ן, כתבו: הרא"ש שבועות ד, ב; ר"ן, שבועות יג ע"ב בדפי הרי"ף, ובחידושיו לשבועות ל ע"א; רשב"א, ריטב"א שבועות ל ע"א; בית יוסף על הטור, חושן משפט סי' יא. הרב יוסף חביבא (נימוקי יוסף, מכות ג ע"א ברי"ף) נימק באופן דומה לרא"ש אך החשש הוא בדברי העדים: "שמא יחליף התורגמן בלשון העדות, ועוד כשישמעו הם מפי העדים יתכן להם לחקור אותם יותר". הרב משה פיינשטיין, שו"ת אגרות משה, אבן העזר, ג סי' לב, ענף ה, הסביר שלפי הנימוקי יוסף "הגדת הלועזים לפני הבית דין אף שהבית דין מכירין הלשון נחשבו כמגידין לפני הבית דין כיון דהוא מקום מושב הבית דין ושכינה עמהם... ורש"י שפי' מטעם עד מפי עד סובר דכיון דהבית דין אין מכירין במה שמעידין לפניהם, לא נחשב כמעידין לפני בית דין, שלכן אף שהמתורגמן נאמנים לומר דכך העידו הלועזים הוי זה עד מפי עד דהרי הלועזים דהם המעידין על המעשה לא העידו בבית דין". וראה שם שכתב נפקא מינות להלכה בעקבות הסבר זה. ראה עוד: הרב אשר וייס, מנחת אשר - דברים, עמ' א-ג.

היא שע"י מינוי שליח - מורשה עלולה להישמע טענת שקר בבית הדין, מאחר שלמורשה יש עזות מצח שאין לנתבע.

הרב בן יעקב גם נימק את דברי הסוברים שניתן למנות מורשה, לפיהם יש להבחין בין תורגמן לבין מורשה. מתורגמן הוא צינור דרכו בית הדין מקבל את הטענות בשפה המובנת להם. התורגמן אינו צד בהתדיינות, ועל כן כאשר הטיעונים לא נשמעים באופן ישיר, בית הדין אינו קולט את משמעות הטיעונים בזווית ראייה מלאה. בעוד שמורשה הוא צד בדיון עצמו. במקומות בהם התירו חז"ל את הופעתו במקום בעלי דין, כמוה כשמיעת בעל הדין עצמו. הוא ציין גם לדברי החזון איש (חושן משפט סי' ד ס"ק ה) שכתב שתורגמן גרוע ממורשה, מאחר שהדיינים אינם שומעים את הטענות ברצף אחד כי בעל הדין מדבר באופן מקוטע וכך גם המתרגם שמתרגם דבריו. באופן כזה קשה לדיין להבין ולרדת לעומק הטיעונים. לעומת מורשה שמסדר את כל הטענות באופן מסודר ורציף, ועל כן אין זה כלול באיסור המוטל על הסנהדרין לשמוע מפי המתורגמן.

יש להעיר, שניתן גם להסביר להיפך. אמנם בית הדין שומע את הדברים בצורה מקוטעת מפי התורגמן, אך ניתן לכתוב את הדברים, ואחר כך לקרוא בנחת וברצף את הדברים שהוא אמר ולהבינם כראוי ולקבל תמונה מלאה. מה שברור שהתרגום המילולי הוא הטענות של התובע והנתבע. בעוד שמורשה הוא צד בעניין, והוא רוצה לייצג את הלקוח שלו - הנתבע או התובע על הצד הטוב ביותר. הוא אמנם יאמר הדברים ברצף, אך יש חשש שהוא יציג אותם באופן מסוים ומוטה, ידגיש מה שלטובת הלקוח שלו.

ג. אין מעמידין בסנהדרין... אלא אנשים חכמים ונבונים

בגמ' (יז ע"א):

אמר רבי יוחנן: אין מושיבין בסנהדרי אלא בעלי קומה, ובעלי חכמה, ובעלי מראה, ובעלי זקנה, ובעלי כשפים, ויודעים בשבעים לשון, שלא תהא סנהדרי שומעת מפי המתורגמן.

ר' יוחנן מנה תכונות נדרשות לחברי הסנהדרין - קומה, חכמה, מראה וזקנה, וכן שני תחומי ידע: כשפים ושבעים לשון. לפי ר' יוחנן אלו תנאי סף: "אין מושיבין בסנהדרין... אלא...".

כאמור לעיל, הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, ו) לא ראה בידיעת רוב השפות תנאי סף.

אך בנוגע לתכונות שנזכרו בדברי ר' יוחנן, וכן ידיעתם של חברי הסנהדרין בענייני כשפים וידיעות בתחומים נוספים, כתב הרמב"ם (שם א):

אין מעמידין בסנהדרין בין בגדולה בין בקטנה אלא אנשים חכמים ונבונים, מופלגין בחכמת התורה בעלי דיעה מרובה, יודעים קצת משאר חכמות, כגון: רפואות, וחשבון, ותקופות, ומזלות, ואצטגנינות, ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים, והכלי עבודה זרה וכיוצא באלו, כדי שיהיו יודעים לדון אותם.

הרמב"ם פתח את דבריו בכך שחברי הסנהדרין צריכים להיות "חכמים ונבונים". הרמב"ם נשען על דברי משה רבנו שפנה לעם לבחור את השופטים והדיינים (דברים א, יג-טו) ואמר להם: "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידעים לשבטיכם ואשימם בראשיכם"¹⁷. רש"י (שם) כתב שעל הדיינים להיות "חכמים" בתורה, "ונבונים" - מבינים דבר מתוך דבר. הרמב"ם פירש "חכמים" בחוכמת התורה, "ונבונים" - באותן הידיעות מ"קצת שאר החכמות".

הרמב"ם כתב תחומי ידע נוספים שעל חברי הסנהדרין לדעת אותם. לפיו, ר' יוחנן דרש שיהיו חברי הסנהדרין "בעלי כשפים" כדוגמה בלבד. החידוש בדברי הרמב"ם הוא שדרישה זו כלולה בדברי משה רבנו על היות הדיינים נבונים. הרמב"ם (הל' קידוש החודש יא, ד) כתב שהידיעות הקשורות לסוד העיבור מסורות בידי הנבונים: "... סוד העיבור שהיו החכמים הגדולים יודעים אותו ואינן מוסרין אותו לכל אדם אלא לסמוכים נבונים"¹⁸. גם את העדים שמעידים על החודש, הגדיר הרמב"ם כנבונים (הל' קידוש החודש ג, טז): "ואם עמדו העדים בעדותן ונמצאת

17 במנחת חינוך (מצווה תצא, ז) כתב שמלשון הרמב"ם משמע שזה תנאי מעכב שהסנהדרין יהיו חכמים ונבונים. הרב מנחם מנדל שניאורסון, הרבי מלובביץ' ('בהא דסנהדרין צריכים להיות נבונים', עיונים והערות במנחת חינוך, סי' פב) הקשה מדברי הגמ' (עירובין ק ע"ב) שם נאמר שגם בימי משה רבנו לא היו אנשים נבונים. הגמרא לומדת זאת מכך שמשה אמר: "הבו לכם אנשים חכמים ונבונים וידעים לשבטיכם", ונאמר אחר כך: "ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וידעים" (שם טו), "ואילו נבונים לא אשכח". ואם כן, איך פסק הרמב"ם דבר שאינו במציאות? הוא הסביר שיש שתי רמות של "נבונים". נבונים בדרגה גבוהה כמו שציפה משה רבנו וזה לא היה גם בימיו, ומה שכתב הרמב"ם הכוונה "לנבונים סתם" - היינו ברמה הנמוכה זו שהיתה גם אצל הדיינים בימי משה, ודרגה זו של נבונים היא זו שמעכבת".

18 אותם מאתיים וחמישים אנשים שהצטרפו לקרח היו "קריאי מועד" (במדבר טז, ב): "שהיו יודעים לעבר שנים ולקבוע חדשים" (קי ע"א). אחשוורוש פנה "לחכמים ידעי העתים" שידונו את ושתי "יודעי העתים" - שיודעין לעבר שנים ולקבוע חדשים" (מגילה יב ע"ב). זקן ממרא הוא מי שחולק על הסנהדרין גם בנוגע לעיבור השנה וקביעת חודשים (פז ע"א).

מכוונת והרי העדים אנשים ידועים ונבונים ונחקרה העדות כראוי, מקדשין אותו וחוזרין ומונין לאותו החדש מיום שלשים הואיל ונראה הירח בלילי¹⁹.
בנוגע לבתי דין של שלושה, כתב הרמב"ם (הל' סנהדרין ב, ז):

בית דין של שלושה, אף על פי שאין מדקדקין בהן בכל אלו הדברים, צריך שיהא בכל אחד מהן שבעה דברים. ואלו הן: חכמה, וענוה, ויראה, ושנאת ממון, ואהבת האמת, ואהבת הבריות להן, ובעלי שם טוב. וכל אלו הדברים מפורשין הן בתורה. הרי הוא אומר: "אנשים חכמים ונבונים" הרי בעלי חכמה אמור, "ויודעים לשבטיכם" אלו שרוח הבריות נוחה מהם.

הרמב"ם הזכיר במפורש את דברי הפסוק "אנשים חכמים ונבונים" אך לא פירט את הידיעות הנדרשות. הרמב"ם כתב באופן כללי שהתכונה של כל אחד מבין שלושת חברי בית הדין חייבת להיות "חכמה" - ובה כנראה כלולים גם ידיעות בסיסיות בתחומי הידע שנזכרו לעיל. חברים בסנהדרין קטנה וגדולה צריכים להיות בקיאים ומבינים טוב יותר בידיעות אלה,²⁰ אם כי גם דיין בבית דין של שלושה, או אף תלמיד חכם יחידי, צריך לפסוק בשאלות הקשורות לרפואה, או שאלות שיש בהן חשבון מתמטי ועוד, ועליו לדעת לפסוק.²¹

19 על שבת יששכר נאמר: "ומבני יששכר יודעי בינה לעתים" (דברי הימים א יב, לג) - "ר' יוסי אומר: לעיבורים, לדעת מה יעשה ישראל באיזה יום יעשו מועדים" (במדבר רבה יג, טו). הרמב"ם (הל' קידוש החודש יז, כד) כתב ש"הספרים שחברו חכמי ישראל שהיו בימי הנביאים מבני יששכר לא הגיעו אלינו". הבינה בהקשר זה משמעה ידיעות בענייני העיבור.

20 עסקנו בעיקר בדברי רש"י והרמב"ם, וציינו גם את פסיקת הטור והשולחן ערוך. פוסקים דנו בקבלת עדות ודברי בעלי הדינים באמצעות תורגמן בבית הדין. ראה בנושאי הכלים בשולחן ערוך חושן משפט סי' יז, ו סי' כח, ו. הריא"ה הרצוג, פסקים וכתבים, חושן משפט סי' טו, כתב בנוגע לימינו דיין שאינו יודע שפה זרה כשחלק מבני המקום מדברים בשפה זו. התשובה נכתבה לרב בצמ"ח עזויאל בחודש תש"ב. בין דבריו כתב: "אי אפשר לדקדק בדבר זה שלא יהיו הדיינים שומעים מפי המתורגמן בימי קיבוץ גלויות הללו מהרבה לשונות הגויים... וכבר הורה הב"ח ז"ל [חושן משפט סי' יז] שבדיני ממונות אין זה אלא מדרכנך... וק"ו לימינו אלה של קיבוץ גלויות". ראה עוד: הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, ב, סי' תש; הרב ישראל מאיר לאו, שו"ת יחל ישראל, א, סי' קג, ועוד.

21 הרב אהרון ליכטנשטיין, "בית דין של כ"ג", אפיקי יהודה - ספר זכרון לרב יהודה גרשוני זצ"ל, עמ' 234-235, שאל מדוע דיינים בבית דין של שלושה אינן צריכים לדעת את אותן ידיעות שיוודעים חברי סנהדרין קטנה וכן גדולה? תשובתו היא ש"אליבא דהרמב"ם מינוי לגוף מיוחד הקרוי 'סנהדרין' הוא מעמד אישי, שעל מנת להשיגו יש קודם למלא אחרי דרישות מסוימות, אך אין צורך בכל זה כדי להתמנות לדיין בבית דין רגיל, שבעצם אינו מינוי של הגברא". לא ברור לפיו מדוע אופן המינוי והמעמד משנה. כאמור גם דיינים בבית דין של שלושה צריכים לרכוש ידיעות בתחומים שונים כמו רפואה ועוד.

ד. "כדי שיהיו יודעים לדון אותם"

הרמב"ם כתב שהידיעות הכלליות הללו נחוצות לחברי סנהדרין קטנה וגדולה "כדי שיהיו יודעים לדון אותם",²² כשיבוא לפניהם מקרה בו יהיה צורך בידיעות בתחומים אלו. מפרשי הרמב"ם הסבירו מה הצורך בידיעות בתחומים הללו. למשל:

רפואות - "לדעת הדברים המרפאים בטבע שנתנה השבת לרחות בשבילם, אבל לא בדברים המרפאים בסגולה. ולדעת מי שהשקה את חברו סם מן הסמים ומת, אם ראוי אותו הסם להמת או לא, וכיוצא בזה" (ר"ב"ז). "דגם רפואות הוא צורך תורתנו הקדושה, דיני פיקוח נפש להורות לענין מלאכה בשבת ויום הכיפורים, ואכילה ביום הכיפורים" (מרכבת המשנה).²³

חשבון - "חשבונות וגימטראות צריך לענין מדידת המקוה לידע אם הוא כשיעור, ולידע אם יש פותח טפח לענין טומאת המת, וכן לענין נוטע בכרם, וריבוע התחומין וכיו"ב" (מרכבת המשנה).

תקופות ומזלות - שידעו לעבר שנים וחדשים (כסף משנה). בגמרא (ראש השנה כד ע"ב) נאמר במשנה: "דמות צורות לבנות היו לו לרבן גמליאל בטבלא ובכותל בעלייתו שבהן מראה את ההדיוטות ואומר הכזה ראת או כזה". בגמ' (שבת עה ע"א) נאמר שכל אדם צריך לדעת לחשב תקופות ומזלות, ולא רק דיין:

אמר רבי שמעון בן פזי אמר רבי יהושע בן לוי משום בר קפרא: כל היודע לחשב בתקופות ומזלות ואינו חושב, עליו הכתוב אומר "ואת פעל ה' לא יביטו ומעשה ידי לא ראו" (ישעיהו ה, יב). אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יוחנן: מנין שמצוה על האדם לחשב תקופות ומזלות? שנאמר "ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם ובינתכם לעיני העמים" (דברים ד, ו). איזו חכמה ובינה שהיא לעיני העמים? הוי אומר זה חישוב תקופות ומזלות.

מדובר על ידיעות בתחומי ידע ומדע שונים, כדי שיוכלו לדון ולפסוק בשאלות הלכתיות הקשורות לעניין. לא נאמר מה היקף הידע הנדרש בתחומי הדעת הללו. כנראה מדובר בידע בסיסי מאוד, היכרות כללית עם התחום, אך אין מצופה שחברי הסנהדרין יתמחו בכל תחומי הדעת הללו. חלק מתחומי הידע שנזכרו ברמב"ם לא מצויים כיום, כמו: "מזלות, ואצטגנינות, ודרכי המעוננים והקוסמים והמכשפים,

22 ראה גם: ריה"ל, כוזרי ב, סד.

23 כאמור ר' יוחנן היה זה שאמר שחברי סנהדרין צריכים לדעת בענייני כשפים, והרמב"ם הרחיב וכתב תחומי ידע נוספים שעל חברי הסנהדרין לדעת, ואחד מהם הוא רפואה. לר' יוחנן עצמו היו ידיעות ברפואה (שבת קט ע"א - קי ע"ב; עבודה זרה כח ע"ב).

והבלי עבודה זרה",²⁴ אך יש תחומי ידע אחרים רבים שמצויים כיום וצריך לדעת איך לדרון בהם: כלכלה, מדעים, טכנולוגיה ועוד.²⁵ בשביל לדעת ידיעות בסיסיות, יש צורך ללמוד אותם. הראי"ה קוק (אוצרות הראיה, מהד' תשס"ב, חלק ב, עמ' 239), קרא לייסד בתי מדרש בהם ילמדו את תחומי הידע הללו:

אין מעמידין בסנהדרין... כדי שיהיו יודעים לדרון אותם. הרי לך מידת השכלה גדולה שתידרש בהכרח למלאות דבר ה' במצוות התורה ע"י מינוי בית דין. לכל אלה אי אפשר בימינו, כי אם ע"י ייסוד בתי מדרש גדולים ונעלים, שלבד מידת גדולתם בתורה שהוא העיקר והיסוד, ודאי נלמד מהחכמים והמתוקנים שבכל אומה ולשון.²⁶

הראי"ה קוק ציין לדברי הרמב"ם (הל' קידוש החודש יז, כד), שכתב שחכמי ישראל למדו את ענייני האסטרונומיה מהגויים, ומסקנתו:

וכמקרה חכמת התכונה, הוא הדין בשאר החוכמות הנחוצות שבודאי החובה תהיה מוטלת לדעת הכל, לפי מצב החוכמות בזמן ההוא. ובעז"ה לפי כשרונותיו המצויינות, נעשה חיל לתפארת בעיני אלוקים ואדם. אז בהיות השאיפה מתאמתת לרוח התורה שהיא תקומת בית הדין והענפים המתייחסים

---

24 הרמב"ם (אגרות הרמב"ם, מהדורת הר"י שילת, ב, עמ' תפ-תפא), כתב על עצמו: "וגם קראתי בענייני עבודה זרה כולה, כמדומה לי שלא נשאר לי בעולם ספר בענין זה בלשון ערבית אשר העתיקו אותו משאר לשונות, עד אשר קראתי והבנתי בו עניניו וירדתי עד סוף דעתו". הרב אלחנן וסרמן (קובץ מאמרים, עמ' סד סעיף ח) כתב על כך שזו קושייה על הרמב"ם שקרא בענייני עבודה זרה. הרב צבי יהודה קוק (שיחות לחומש בראשית, עמ' 296-297) השיב לקושיית הרב וסרמן: "יש הלכה מפורשת שחכמי הסנהדרין היו מחוייבים ללמוד ספרי עבודה זרה, ספרי מכשפים וכד'. הרמב"ם הכיר בעצמו אחריות של סנהדרין לכל ישראל לכן למד כל ספרי פילוסופיה, כישוף, ופילוסופיה יוונית".

25 ראה: הרב ראובן מרגליות, מרגליות הים כאן, וכן: "תנאי המינוי כחבר בסנהדרין", פנינים ומרגליות, עמ' קט-קכד. ראה גם במקורות הרבים בספר המפתח מהד' הרב שבתי פונקל; הרב נחום רבינוביץ, יד פשוטה, הל' סנהדרין ב, א-ב; הרב יוסף קאפח, הל' סנהדרין שם; הרב חיים דוד הלוי, דבר המשפט, הל' סנהדרין שם.

26 הרב משה צוריאלי ("סנהדרין עכשו", תחומין, יח, עמ' 457), כתב שאת הדברים הללו כתב הראי"ה קוק בשנת תרנ"ח, עוד בהיותו בחו"ל. כך כתב גם הראי"ה קוק (אגרות הראיה, ב, אגרת תב) בשנת תרע"ב, בהיותו בארץ: "מובן הדבר שכל זמן שמעטים הם תלמידי חכמים למשל, ששנו פרק בחשבון ובחכמת המזלות ברמה גבוהה, חסר לנו היסוד של הוראת קידוש החודש. והדבר היותר קשה הוא ההוראה בהלכות כשפים, שנשתכחו יסודי הלימודים כמעט, והרבה כיו"ב". ראה גם: שמונה קבצים, א, תתק.

לו, אז בהכרח תיפול תחתיה "מלחמת ההשכלה", שהרי מראשי חלוצי ההשכלה, יהיו מוכרחים להיות חכמי ישראל וצדיקים האמיתיים אוהבי ה' וחושבי שמו הראויים לדין ולהורות.

כשתלמידי חכמים יעסקו ויתעמקו בחוכמות האחרות, המתח הקיים בין לימודי קודש ללימודי חול, יפחת או אף ייעלם, ותלמידי חכמים יורו ויובילו בתחומי הדעת הללו. לא רק זאת. במקום אחר כתב הראי"ה קוק (מאמרי הראיה, עמ' 438-439 [שמונה קבצים, קובץ ב, קצא]) עוד:

הנה כל החוכמות אף שאינן עיקריות, מ"מ ראוי לישראל ובפרט לחכמי התורה שידעו אותן, שעל ידי זה מתקדש שם שמים, ויוכלו להגיע על ידי זה לתכלית שפיזור הקב"ה בעולם את ישראל כדי להוסיף עליהם גרים ולפרסם יחודו בעולם [פסחים פז ע"ב]. ... והנה אם היו ישראל יודעים ומבינים בכל חכמה ומדע, היו החכמות עצמן מתעלות, שכל אחת הייתה סיבה להגיע לקדושה ומעלה עליונה. כי היו מאחדין אותן עם קדושת התורה להשכיל יותר בחכמת השי"ת ע"י החכמה הניכרת בברואים ונמצא שהיו מתעלים ע"י זה עניני האהבה והיראה... עלינו להיות לאור גויים להמשיך יראת ה' וידיעת אחדותו יתברך בעולם, והכלים הנאותים על זה הוא חכמה ובינה שנגד העמים, שהם חשבון תקופות ומזלות והדברים הדומים להם, כי בזה יתקרב קץ פדות נפשנו וגאולתנו.

החוכמות והמדעים, גם הם גילויים אלוקיים בעולם. העיסוק וההעמקה בהם ע"י חברי הסנהדרין, וע"י כל יהודי, מרוממים את החוכמות הללו, ונותנים להן תוכן מעמיק יותר, ומתפרסם הדבר שגם הן ממקור עליון.²⁷ יוצא אם כן, שלפי הראי"ה קוק הידע הנדרש בחוכמות ומדעים הוא לא רק על מנת לדעת איך לדון בהם, אלא יש בכך גם ערך עצמי.²⁸

27 לדברים אלו יש גם השלכה על חובת האב ללמד את בנו תורה ומצוה. ראה בספרי: "חובת האב ללמד את בנו תורה ומצוה", צדקות יהודה וישראל, עמ' 419-447.

28 על הצורך שגם כיום דינים ידעו מדע, ראה: הרח"ד הלוי, דבר המשפט, עמ' 53; הרב נפתלי בר אילן, משטר ומדינת ישראל ע"פ התורה, "השכלה גבוהה והכשרה מקצועית", חלק ד, עמ' 1381-1384. ראה עוד: הרמ"מ מלובביץ', אוצר חידושים בש"ס - מסכת סנהדרין פרק א, "איסור הלימוד בחכמת האומות ואופני היתר", עמ' רסג-רפח. שם עמ' רעט: "כאשר נכנסו חכמות אילו להל' יסוה"ת (פ"ג ורוב פ"ד) נעשו חלק מהתורה עצמה, וכאשר לומדים עתה את עניני התקופות וקה"ח והנהגת הבריאות בספר הרמב"ם, הרי הלימוד בזה... היינו לימוד התורה בעצמה... והנה כאשר חכמי ישראל משתמשים בחוכמות האומות עבור לימוד תורה, וכאשר מעלים את החכמות

סיכום

ההלכה "שלא תהא סנהדרין שומעת מפי התורגמן" כוונתה שדברי בעלי הדינים או דברי העדים, או דברי בעלי הדינים והעדים גם כן, יישמעו ישירות מפהם, ולא באמצעות תורגמן. ר' יוחנן קבע שעל מנת שלא ייווצר מצב שהדיינים אינם מבינים שפה זרה בה דוברים בבית הדין, על הדיינים לדעת בשבעים לשון - השפות המדוברות בכל עת. בגמרא נאמר שמספיק שרק שלושה דיינים יבינו את השפה הזרה, ושניים מביניהם ידעו גם להשיב בשפה הזרה.

ע"פ רש"י, ההוראה היא שדברי העדים יישמעו ישירות ולא באמצעות תורגמן, ולפי הרמב"ם ההוראה היא שדברי בעלי הדינים יישמעו ישירות ולא באמצעות תורגמן. הרמב"ם כתב ש"צריך להשתדל" שהדיינים ידעו ברוב הלשונות, משמע שאין זו חובה.

הרמב"ם הבין שהדרישה של ר' יוחנן שחברי סנהדרין יבינו בחוכמת הכשפים, היא דוגמה לתחומי ידע רבים שסך חברי הסנהדרין צריכים לדעת על מנת שיוכלו לדון בהם.

עד שנכללים בתורה עצמה, הרי ע"י חכמות אלו מוסיפים תענוג בלימוד התורה וכדתנן במשנה באבות ג, יח: ר' אליעזר בן חסמא אומר תקופות ומזלות פרפראות לחכמה". ושם בעמ' רפא: "ובזה יובן לשון אדמו"ר הזקן בספרו תניא קדישא. שאין איסור כאשר 'עושה אותן קרדום לחתוך בהן, דהיינו כדי להתפרנס מהן ברווח לעבודת ה', או שיודע להשתמש בהן לעבודת ה' או לתורתו. וזהו טעמו של הרמב"ם ורמב"ן ז"ל וסיעתן שעסקו בהן'. ראה עוד: הרב שלום דב וולפא, "איסור לימוד חכמות חיצוניות ואופני ההיתר במשנת כ"ק אדמו"ר מליובאוויטש", תחומין, יט, עמ' 419-438.